

<https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.051>
УДК 94(477.82) «1914/1916»:351.74

Олег РАЗИГРАЄВ

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії
Волинський національний університет імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
доктор гуманістичних наук,
Університет Марії Кюрі-Склодовської (Люблін, Польща)
razygraev@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0480-6936>

Віталій СКАЛЬСЬКИЙ

кандидат історичних наук, директор
Український науково-дослідний інститут
архівної справи та документознавства (Київ, Україна)
skalskyw@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0270-264X>

ВОЛИНЬ У 1914—1916 роках: ВОЄННО-ПОЛІТИЧНЕ ТА ЦИВІЛЬНЕ ЖИТТЯ

Мета полягає у спробі узагальнення воєнно-політичного і цивільного життя Волині у 1914—1916 рр. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні загальнонаукових і спеціально-історичних методів дослідження, зокрема проблемно-хронологічного, синхронного, діахронного, порівняльно-історичного. **Наукова новизна** полягає у тому, що автори пробують переосмислити епізоди Великої війни на території Волині, розглядаючи воєнно-політичні події та цивільне життя в регіоні не окремо, а в комплексі. **Висновки.** Історіографія історії Волині 1914—1918 рр. є чималою, історики нагромадили значний фактичний матеріал, який потребує глибшої концептуалізації й узагальнення. Подекуди простежується вплив радянської (російської) історіографії. Цивільне

Цитування: Разиграєв О., Скальський В. Волинь у 1914—1916 роках: воєнно-політичне та цивільне життя. *Український історичний журнал*. 2023. № 1 (568). С. 51—67. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.051>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2023. № 1 (568)

життя залишається менш вивченим у порівнянні зі збройним протистоянням. Тривалі бойові дії на Волині впродовж 1914—1916 рр. і усталення в регіоні лінії фронту завдали суттєвої шкоди краю. Економіка зазнала краху. Активну діяльність розгорнули різного роду загальнодержавні й національні допомогіві організації. На окупованих австрійцями теренах політична та економічна ситуація була дещо кращою. Нова влада намагалась схилити на свою сторону місцеве населення, тож робила чимало для покращення соціально-політичного й економічного становища волинян. В умовах війни актуалізувалось національне самоусвідомлення усіх груп населення краю, що нерідко призводило до конфліктних ситуацій. Згодом це трансформувалось у відкрите збройне протистояння за кордони в контексті творення нової мапи Центрально-Східної Європи.

Ключові слова: Волинь, Перша світова війна, окупація, російська імператорська армія, австро-угорська армія, цивільне життя.

Вступ. Війна між Антантою і Троїстим союзом, що почалась 1 серпня 1914 року, охопила майже чотири десятки держав, зокрема й Російську та Австро-Угорську імперії — країни, до складу яких входили українські землі. Волинська губернія Російської імперії як складова частина східноєвропейського театру воєнних дій стала однією з арен протистояння двох ворожих блоків. Велика війна, яка сприяла мобілізації величезної кількості військових, а також цивільного населення з обох боків, призвела до велетенських матеріальних і демографічних утрат, знецінила людське життя та зумовила падіння морального бар'єра в суспільстві.

Волинська губернія¹ з центром у м. Житомирі напередодні Першої світової війни налічувала 12 повітів, 13 міст, 134 містечка та 9682 інші населені пункти із загальною кількістю населення приблизно 3,6 млн осіб. Більшість населення становили українці — 70,5 %, євреїв налічувалося 13,8 %, поляків — 8,7 %. Помітні національні групи утворювали німці, росіяни та чехи [1, С. 606; 2]. У роки війни етнонаціональна структура краю зазнала певних змін: німців було депортовано, число поляків зросло через біженців із Царства Польського. Як стверджує О. Прищепка, в економічному вимірі аграрний Волинський край був одним із найменш розвинених серед українських губерній Російської імперії [3, С. 246].

З початком воєнних дій Волинська губернія у військовому плані належала до компетенції Південно-Західного фронту, штаб якого розміщувався в м. Рівному [4, С. 49—50; 5, С. 67—69]. Означений регіон став місцем розквартирування та зіткнення військових частин, транзиту й тимчасового перебування біженців, (ре)евакуаційних процесів тощо. Водночас мобілізація значної частини працездатного чоловічого населення сприяла зміні традиційного суспільного статусу жінки.

Проблема розвитку Волині в роки Великої війни залишається однією з малодосліджених сторінок у новітній історії краю. Із загальних праць українсь-

¹ У статті назви «Волинь», «Волинська губернія» та «Волинський край» уживаються як тотожні.

ких істориків, у яких Волинську губернію згадано в загальнодержавному контексті Першої світової війни, варто відзначити дослідження О. Реєнта та О. Сердюка [6], а також збірку історичних нарисів «Велика війна 1914—1918 рр. і Україна» [7]. Серед напрацювань українських учених, присвячених безпосередньо Волинському краю в означений хронологічний період, на увагу заслуговують дослідження Б. Бернадського [8], О. Дем'янюка [4 та ін.], В. Денисюка [9, 10], Б. Заброварного та О. Михайлюка [11], О. Каліщук [12], В. Скальського [13], А. Харука [14], Я. Шабали [15] та ін. Деякі аспекти діяльності громадського сектору Волинської губернії в 1914—1918 рр. порушено у працях О. Білобровець [16], О. Доніка [17—21], Л. Жванко [22—24], М. Коженьовського [25—27], М. Мондзика [28, 29], В. Менджецького [30], І. Патера [31], О. Разиграєва [32], А. Рацілевича [33], Н. Сейко [34] тощо.

Мета дослідження полягає у спробі узагальнення воєнно-політичного та цивільного життя Волині у 1914—1916 рр. Верхня хронологічна межа обумовлена початком Першої світової війни, з перших днів якої Волинська губернія опинилась у зоні бойових дій. Нижня пов'язана з наслідками Брусиловського прориву та стабілізацією лінії фронту по р. Стохід, яка попри бої за Червищеньський плацдарм у першому кварталі 1917 р. залишалась практично незмінною до лютого 1918 р. Переконані, що завершальний період цієї війни на теренах Волині доцільно розглядати в окремій студії у контексті подій Української революції 1917—1921 рр.

Волинь на початку Великої війни: 1914—1915 рр. У серпні 1914 року на теренах Волинської губернії розпочались сутички між австрійцями та росіянами на півдні Володимир-Волинського і Луцького повітів [15, С. 295]. Водночас до російської імператорської армії мобілізовано місцевих мешканців. Зокрема, наприкінці вересня 1914 р. на лікування до медичних закладів м. Житомира було скеровано майже тисячу волинян, які зазнали легких поранень під час воєнних дій².

1915 року на східному фронті намітилось домінування Троїстого союзу [35, С. 40]. О. Дем'янюк зазначає, що в цей час у регіоні «зосереджувалися значні військові сили ворогуючих сторін, що призвело до цілковитої руйнації установлених традицій життя і побуту місцевого населення, появи біженців й евакуйованих...» [35, С. 40]. На середину 1915 р. австро-угорські війська активізували наступ у регіоні, зокрема, влітку були зайняті Рожиче, Ковель, Володимир-Волинський і Горохів. Росіяни відступали з боями й навіть подекуди вдавались до контратак. Наприкінці серпня — на початку вересня російська армія почала відступ на всьому фронті, який супроводжувався пришвидшеною евакуацією органів влади та управління³ [15, С. 296; 35, С. 43—45; 36, С. 406].

² Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). Ф. 719. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 11.

³ Державний архів Тернопільської області (Держархів Тернопільської обл.). Ф. 235. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 4—7, 49—51.

Паралельно з евакуаційними процесами восени 1915 р. тривало збройне протистояння між австро-угорськими військами і російською армією. Австро-угорська армія мала строкатий етнічний склад. Так, на Волині російській армії протистояли чехи, словаки, угорці, італійці, хорвати, українці, поляки тощо. Варто згадати й участь у бойових діях у складі австро-угорських військ польських легіонів, які протидіяли росіянам в районі річок Стохід і Стир, зокрема поблизу місцевостей Кукли та Костюхнівка. В означений час перебував на Волині й очільник їх I бригади Ю. Пілсудський — майбутній керівник II Річ-посполитої. З кінця листопада 1915 р. активні воєнні дії трансформуються у локальні позиційні бої, а Волинський край лінія фронту розділила на дві частини — на заході (зокрема й у м. Луцьку) панували австрійці, натомість східні повіті залишались під контролем російської адміністрації [15, С. 296].

На початку війни в Росії гостро постало питання медичної та санітарної опіки багатомільйонної армії, імперська влада виявилась не готовою організаційно та матеріально підтримувати також і цивільне населення, яке відчувало особливі труднощі у зв'язку із залученням до війська чоловіків. Тому простежуємо формування різноманітних громадських ініціатив, які мали б допомогти цивільним та військовим в умовах загальносвітового конфлікту.

Збройні дії зумовлювали втрату здоров'я як військового, так і цивільного населення, що відводило медичному забезпеченню пріоритетне значення. У цьому напрямі з початком війни на Волині активно працювало Російське товариство Червоного Хреста (РТЧХ)⁴. Помітну допомогу в організації медустанов цій структурі надавали деякі заможні родини та великі землевласники Волинської губернії, зокрема Урбановичі, Радзивілли, Потоцькі, Сангушки та ін.⁵ Станом на жовтень 1914 р. у Волинському краї працювало дев'ять госпіталів РТЧХ⁶.

Біженці, які активно просувались у східні губернії Російської імперії через наступ австро-угорських військ і розгортання широких евакуаційних процесів, були в цей час ще одним викликом для Волинської землі. Підтримка цієї категорії знедоленого населення стала пріоритетним напрямом роботи громадського сектору та державних структур, зокрема підрозділів Всеросійського земського союзу (ВЗС) допомоги хворим і пораненим воїнам, серед яких найбільшою активністю вирізнявся Комітет Південно-Західного фронту (Комітет ПЗФ ВЗС)⁷ [37, С. 118; 23, С. 177—178]. Земському союзу вдалося налагодити допомогову роботу на лінії від Деражні до кордону з Мінською губернією. Уже у вересні 1915 р. тут діяли сім харчових загонів, які відкрили 25 харчопунктів, хлібопекарню, лазню, пральню, три дитячих притулки. Функціонували також три пункти, де здійснювали щеплення проти віспи, три

⁴ Держархів Тернопільської обл. Ф. 203. Оп. 1. Спр. 85. Арк. 103.

⁵ ЦДАК України. Ф. 719. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 25—25 зв.

⁶ Там само. Спр. 50. Арк. 21—22.

⁷ Там само. Ф. 715. Оп. 1. Спр. 1792. Арк. 120.

фельдшерські пункти, транспортні підрозділи, комісія для надання трудової та житлової допомоги біженцям тощо⁸.

Помітну харитативну роботу провадив і Всеросійський союз міст допомоги хворим та пораненим воїнам (ВСМ). Зокрема, в 1914—1915 рр. його комітети діяли в Дубні, Кременці, Рівному та Старокостянтиніві. На терени Волинської губернії поширював свою діяльність також структурний підрозділ ВСМ — Комітет Південно-Західного фронту, який восени 1915 р. очолював Ф. Штейнгель⁹ [38; 39]. Суттєву допомогу знедоленому цивільному населенню та військовим надавали благодійні організації, пов'язані з членами династії Романових, а саме Тетянинський, Олексіївський та Романівський комітети¹⁰ [23, С. 47; 40; 41].

Небайдужі мешканці міст Волинської губернії, бажаючи підтримати населення, постраждале від воєнних дій, теж у міру можливості творили на місцях добровільні допомогіві осередки. Варто згадати, наприклад, діяльність Міщанського комітету щодо надання допомоги бідним мешканцям Кременця, Луцького міського комітету допомоги жертвам війни¹¹.

Велика війна сприяла активності й національних груп регіону. Так, в означений період на Волині розгорнули широку гуманітарну діяльність і польські допомогіві організації, зокрема Центральний громадянський комітет губерній Царства Польського (ЦГК), Польське товариство допомоги жертвам війни (ПТДЖВ), Польський комітет санітарної допомоги, місцеві римо-католицькі добротинні осередки [25, С. 99—100; 26, С. 144; 28, С. 114—115; 40, С. 85—90; 42, С. 12; 43, С. 78; 44, С. 45].

Єврейська громада регіону теж не залишала без допомоги своїх членів. Так, у другій половині 1914 р. діяльність єврейського шпиталю та богадільні (благодійної установи) зафіксовано у Кременці та Радивиліві. У Рівному й Житомирі функціонували філії Центрального єврейського комітету допомоги жертвам війни [24, С. 151—152]. На Волинську губернію поширював свою діяльність також Київський комітет Товариства допомоги єврейському населенню, постраждалому від воєнних дій¹². Євреї Рівного помітну підтримку отримували від благодійного товариства «Лінас Хацедек», метою якого було надання матеріальної допомоги найбіднішим членам своєї громади без огляду

⁸ Там само.

⁹ Державний архів Житомирської області (Держархів Житомирської обл.). Ф. 283. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1, 58.

¹⁰ Archiwum Akt Nowych (AAN). Zesp. 51. Sygn. 652. S. 1a—4; Sygn. 973. S. 50—54; Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.). Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1577. Арк. 25a—25a зв.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 235. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 2—3; Спр. 13. Арк. 3—4, 6, 10—16, 19.

¹¹ Держархів Тернопільської обл. Ф. 203. Оп. 1. Спр. 85. Арк. 142; Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1291 а. Арк. 90—93.

¹² Державний архів Київської області (Держархів Київської обл.). Ф. 445. Оп. 1. Спр. 337. Арк. 1.

на стать, вік і рід занять¹³. Велика війна активізувала суспільну роботу й серед представників чеської національної групи [45, С. 92, 95—96, 101, 113].

Західна Волинь під контролем австро-угорських військ. У зв'язку зі зміною ситуації на фронті, яка зумовила відступ російських військ і масову евакуацію місцевого населення, Володимир-Волинський, Ковельський і Луцький повіти Волинської губернії з кінця 1915 р. опинились під австрійською окупацією, тож ці території перебували під контролем 4-ї цісарсько-королівської армії.

У Луцьку австрійська військова адміністрація разом із місцевою владою намагалась залучати до співпраці мешканців міста. Водночас національна політика австрійців не сприяла такій взаємодії — лучани «скаржилися на засилля поляків в органах управління міста та дискримінацію українців в освітньому питанні» [9, С. 54]. Це підтверджує й документація від 1916 р. українського національного військового формування в складі австро-угорської армії — легіону Українських січових стрільців (УСС), який прибув на досліджувані терени з метою створення вербункових комітетів задля рекрутування місцевого населення до австрійської армії, але згодом почав виконувати «невластиві» для військових формацій функції щодо розбудови освітнього життя. Тут, зокрема, читаємо: «Магістрат... є польський, а для декорації від православних дали одного нешкідливого дядька і Москаля Касіянова, бувшого властителя дому розпустити “Ельдорадо”. Одного православного, здається, Чеха Пішеля, як говорять люди, організатора чеського легіону в Луцькім повіті по стороні московській против нас і наших союзників»¹⁴.

Ситуація у Луцьку була типовою й для інших міст західних повітів Волинської губернії, де основу чиновницького апарату складали поляки. Усе це, з огляду на кадрову політику австрійців, призводило до численних конфліктів на національному ґрунті.

У період австрійського панування благодійні організації, пов'язані з російською державою та військом, припинили свою діяльність. Деякі їхні функції перейняли органи місцевого самоврядування (насамперед міські), а також нові локальні громадські ініціативи. З'явилися і суспільні утворення, пов'язані з прибуттям на Волинь представників громадських і політичних рухів зі Східної Галичини, діяльність яких була неможлива за царату.

Опинившись на Волині, галицькі січові стрільці були неприємно вражені надзвичайно низьким рівнем національної свідомості місцевого населення. Зокрема, сотник УСС Д. Вітовський, який опікувався шкільництвом на Волині, у листі до начальника збірної станиці УСС отамана М. Волошина від 2 березня 1916 р. писав про ситуацію на теренах Володимирівщини: «Свідомості національної... тут нема. Вони відповідають на питання: хто Ви є? Рус-

¹³ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 83. Арк. 11—16.

¹⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАА України). Ф. 395. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 31.

кий, православний, малорусин, житель і т. д. — тільки в однім селі сказано мені: а Ваші з Галиції кажуть, що ми Українці»¹⁵. За таких умов культурно-освітня робота серед населення західних повітів Волинської губернії мала неабияке значення. Координацією шкільної справи займалось Бюро культурної помочі для українського населення окупованих земель — організація, що постала 1915 р. у Львові під керівництвом І. Крип'якевича та егідою Союзу визволення України¹⁶.

У цей період найбільшими освітніми осередками були міста Луцьк, Ковель і Володимир-Волинський. В останньому, до речі, функціонувала окружна шкільна рада, яку очолював голова Володимир-Волинського магістрату, офіцер, гімназійний професор, галицький освітній і громадський діяч Г. Мартинець¹⁷ [31, С. 191]. За час урядування містом він налагодив постачання продуктів харчування та палива, було впорядковано та розчищено вулиці та річку Смоч, відновлено роботу лікарні. З ініціативи Г. Мартинця при магістраті створено громадську раду. Офіційними мовами визнано українську, німецьку та польську [13, С. 212].

У лютому 1916 р. австрійська влада надала дозвіл на заснування у Володимирі-Волинському української чотирикласної народної школи. Водночас у окремих джерелах цей навчальний заклад означено також як спільну українсько-єврейську школу¹⁸. Про учнів єврейської національності дізнаємося й з листа керівника шкільного комітету Є. Черановського до І. Крип'якевича від 15 квітня 1916 р. Він, зокрема, зазначав, що євреї становили більшість серед учнів школи, сприяли її переповненню, а тому існувала потреба пошуку просторішого приміщення¹⁹. Слід зауважити, що твердження Є. Черановського щодо домінування учнів єврейської національності мали підстави, адже аналіз записів у шкільному журналі учнів 1—3 класів свідчить про наявність щонайменше 80 % євреїв серед них²⁰.

Станом на травень 1916 р. українська школа вже функціонувала в Луцьку й налічувала 100 учнів української національності [46, С. 172]. У Ковелі діяла єврейська школа та поставала польська. Українську школу не організували у зв'язку з мізерною кількістю учнів відповідної національності²¹. У перший день липня 1916 р. відбулось відкриття української школи в Любомлі, що зумовило певну напруженість у стосунках між українцями та поляками²². На Любомльщині українські народні школи постали у грудні 1916 р. у селах

¹⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 395. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 6.

¹⁶ Там само. Спр. 1. Арк. 4.

¹⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 429. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1; ЦДІАЛ України. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 42; Спр. 20. Арк. 4.

¹⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 395. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 7.

¹⁹ Там само. Спр. 9. Арк. 9.

²⁰ Держархів Волинської обл. Ф. 519. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 10—15, 16—28, 30—37.

²¹ ЦДІАЛ України. Ф. 395. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 22; Спр. 15. Арк. 74, 94.

²² Там само. Спр. 15. Арк. 56—59.

Підгородне, Згорани та Куснище. О. Каліщук зазначає, що впродовж 1916—1918 рр. січові стрільці, за різними підрахунками, відкрили в регіоні від 150 до 250 українських шкіл [12, С. 13].

Польська національна група, яка фактично очолювала місцеву адміністрацію за австрійської окупації, розгорнула в західних повітах Волинської губернії активне громадське життя. Так, після зайняття Володимира-Волинського австрійськими військами 1915 р. тут виник Польський громадянський комітет, яким керували Т. Кшижановський та Т. Двораковський [30, С. 142; 36, С. 406]. Від 1916 р. на Волині розпочинає діяльність товариство «Польська шкільна матір», закладаючи мережу освітніх осередків. У межах теренів, підконтрольних російським військам, ця структура функціонувала як «Польська матір на Русі». Натомість у Володимир-Волинському та Ковельському повітах, які перебували під окупацією австрійців, діяльність провадила «Шкільна матір на Волині». Цією структурою керував згадуваний вище Т. Кшижановський. Обидві організації постали синхронно та самостійно і працювали в єдиному напрямі — поширення польської освіти та культури [30, С. 142; 36, С. 406; 47, С. 5].

Підросійська Волинь у 1916 р.: цивільне і воєнне життя. Навесні 1916 р. австрійці розбудовували оборонні рубежі, а росіяни, бажаючи відновити свою присутність на теренах західних повітів Волинської губернії, готувались до контрнаступу під керівництвом новопризначеного командувача Південно-Західного фронту генерала О. Брусилова. Уже на початку червня того ж року терени Волинського краю охопила наступальна операція російських військ на усьому фронті від Луцька до Чернівців, відома як Брусиловський (Луцький) прорив (22 травня (4 червня) — 7(20) вересня 1916 р.) [7, С. 118—128; 15, С. 298]²³.

Упродовж кількох днів військам О. Брусилова вдалось повернути контроль над Луцьком. Повторний перехід цього повітового міста під панування російської адміністрації зумовив згортання тут активності легіону УСС. «З відворотом союзних військ з-під Луцька примушений був комісаріат двинути свою діяльність та змінити місце осідку. Важкий сум наляг на душу тих, що мовчки збирали по кімнатах книжки, брошури та шкільні прилади, щоби за кілька годин опустити може на завсіди місце піврічної праці», — писав один із керівників Володимир-Волинського магістрату в роки Великої війни Л. Мишуга на сторінках галицького часопису «Діло» (1917, 30 берез., С. 2).

Спроби австрійських військ здійснити швидкий контрнаступ не були успішними. Водночас варто відмітити їхні успіхи в будівництві ефективних оборонних смуг, які зупинили наступальну операцію росіян. У складі багатонаціонального австро-угорського війська продовжували воювати польські легіони, які на початку липня, ціною великих втрат, стримували російські війська

²³ Див. більше: Брусиловський прорив на Волині: факти, цифри, дати, документи, матеріали, карти, телеграми, мемуари, фотографії, раритети. Упоряд. І. Пасюк. Луцьк, 2006; Брусилов А.А. Мои воспоминания. Москва, 1983.

під с. Костюхнівка (нині Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.) для забезпечення відступу австрійців.

Виснажливими для обох сторін видалися бої в районі так званого Червищенського плацдарму поблизу сіл Оленіно та Рудка-Червищенська (у заплаві р. Стохід), який був утворений у липні 1916 р. унаслідок наступу військ 3-ї російської армії. З плацдарму, який мав 8,3 км в довжину та 3,2 км у глибину, росіяни здійснили кілька невдалих спроб наступу на Ковель. Від осені 1916 р. лінія фронту на Волині стабілізувалась по річці Стохід, яка стала для вояків обох ворожих армій братською могилою [15, С. 294—302]. Отже, росіянам не вдалось розвинути наступ і зайняти Ковель та Володимир-Волинський, які надалі залишились у сфері впливу австрійців, а тому твердження про помітний вплив Брусиловського прориву на розвиток російсько-австрійського протистояння є суттєво перебільшеними. З кінця 1916 р. воєнні дії характеризувалися здебільшого позиційними боями²⁴.

Австро-російська конфронтація 1916 р. на Волині стала справжньою гуманітарною катастрофою для місцевого населення, адже призвела до руйнування селянських господарств і розорення людності. Нерідко волинян залучали до тилових робіт по обидва боки фронту, а також застосовували щодо них несправедливі реквізиції продовольства та худоби [15, С. 306—307]. У таких умовах важлива роль і далі належала харитативним структурам, які продовжували допомагати цивільним і військовим у східній частині Волині. Так, після відступу російської армії та проведення відповідних евакуаційних заходів на теренах Волинської губернії загальна кількість стаціонарних медичних закладів Червоного Хреста напередодні Брусиловського прориву 1916 р. становила 56 одиниць, що було на 39 менше, ніж у вересні попереднього року²⁵. У Волинському краї функціонували також шпиталі, які були безпосередньо підпорядковані російському військовому командуванню, зокрема 198-й польовий запасний у Здолбунові, 439-й пересувний в Острозі, Рівненський військовий шпиталь та ін.²⁶

Біженці і розорене місцеве населення на початку 1916 р. продовжували отримувати матеріальну підтримку від Комітету Південно-Західного фронту Всеро-

²⁴ Завершальні бої на Червищенському плацдармі, створеному росіянами на лівому березі р. Стохід у липні 1916 р., відбулись у першому кварталі 1917 р. Німецькі та австрійські війська, бажаючи швидко витіснити противника, використовували сучасні бойові засоби аж до застосування хімічної зброї. Російські підрозділи не мали належного захисного спорядження, тому не були готові до такого розвитку подій, зазнаючи суттєвих втрат. У науковій літературі можемо знайти відомості про загибель 8—12 тис. солдатів 3-ї російської армії. Після відступу росіян із Червищенського плацдарму інтенсивні бої на Волині припинилися, а у революцію Волинь увійшла й надалі розділеною фронтом по р. Стохід [15, С. 301; 48, С. 125].

²⁵ ЦДІАК України. Ф. 719. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 456 зв. — 458.

²⁶ Держархів Рівненської обл. Ф. 108. Оп. 1. Спр. 1—2; Ф. 499. Оп. 1. Спр. 1—3; Ф. 649. Оп. 1. Спр. 3, 5, 8, 10—11.

сійського земського союзу на Волині [37, С. 118—119]. «...Важко передати картину обдертих, майже голих дітей, часто й дорослих. Особливо гостра потреба у взутті. Діти цілу зиму зовсім не бачать свіжого повітря, адже немає в чому вийти на вулицю; дорослих знаходиш у напівзотлілій від поту та бруду білизні, не рахуючи наявності комах; хворих дітей накривають брудними ганчірками і просто рогожею... У численних хатах, наражаючи себе на небезпеку в сенсі зараження хворобою, знаходять вони (*працівники ВЗС* — авт.)... хворих, як заразних, так і зовсім недужих, одягнених в якісь лахміття... Ситуація насправді жахлива...», — писав у службовій записці про ситуацію на Волині співробітник Всеросійського земського союзу А. Тананаєв у лютому 1916 р. [5, С. 440—442].

У березні 1916 р. у північному районі Волинської губернії функціонували 19 підрозділів відділу допомоги населенню, постраждалому від війни Комітету ПЗФ ВЗС: районне управління, харчові загоны, заклад для перебування маленьких дітей, хлібопекарні, бійня, молочна ферма, лазня, пральня, лісорубна та військово-робітнича артілі, майстерня ремонту та ремесла тощо²⁷. До осені 1916 р. Комітет ПЗФ ВЗС задля працевлаштування місцевого населення облаштував приблизно 20 ремонтних, взуттєвих, швейних, вишивальних та інших майстерень. Зокрема, у Сарнах і Шумську функціонували майстерні, які на замовлення лазневих загонів Комітету ПЗФ ВЗС ремонтували білизну та взуття [20, С. 34].

В останні три роки війни сконцентрував свою увагу на допомозі біженцям і Волинський губернський комітет ВЗС. Так, 8 січня 1916 р. газета «Жизнь Волини» повідомляла про те, що Житомирська повітова ліквідаційна комісія передала в розпорядження Волинського губернського комітету ВЗС усе зерно, яке було придбане в місцевого населення під час «евакуаційної паніки». Останній передав його на потреби біженців [23, С. 209].

1916 року на теренах східних повітів Волинської губернії до справ санітарного забезпечення цивільного населення та війська долучався також Всеросійський союз міст. Так, у другій половині липня того ж року співробітник цієї структури Л. Ласький опікувався асенізаційним обозом, який обслуговував підрозділи 8-ї російської армії, що перебували на той час у Луцьку²⁸. Водночас при Рівненському комітеті ВСМ задля надання правової допомоги особам, постраждалим від воєнних дій, постав юридичний відділ²⁹.

У досліджуваній період продовжили свою діяльність і національні допомогіві організації. Так, 1 жовтня 1916 р. з 8 тис. біженців, які перебували під опікою польського ЦГК на Волині, 72,2 % отримали харчову допомогу, 23,9 % — підтримку в забезпеченні помешканням, а 13,8 % — одяг [25, С. 104]. Важливими напрямками діяльності ЦГК на Волині стало надання освітніх послуг і тимчасового житла дітям польської національності. Станом на березень 1916 р. ЦГК забезпечував на Волині вісім притулків: в Житомирі, Рівному,

²⁷ ЦДАК України. Ф. 715. Оп. 1. Спр. 1785. Арк. 192.

²⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1287. Арк. 43.

²⁹ Держархів Рівненської обл. Ф. 548. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 4—6, 33, 44, 53.

Тайкурах, Анаполі, Ізяславі, Малих Пузирках, Шпанові та Лугинах. Тоді ж утримував на Волині дитячі садки («захоронки»), зокрема в Рівному, Здолбуніві та Новому Заводі³⁰. Організація допомагала також біженцям польської національності з працевлаштуванням³¹ [25, С. 106; 26, С. 146].

Харитативну діяльність провадили й інші польські осередки. Так, станом на 1916 р. Комітет (відділ) допомоги малозабезпеченим сім'ям поляків, створений ще в червні 1915 р. у Житомирі, надав матеріальну допомогу близько 700 особам, а також утримував їдальню, обіди в якій продавались за низькими цінами, а найбідніші відвідувачі могли харчуватися безоплатно [49, С. 37]. Значно розширило свою роботу на Волині й ПТДЖВ, яке наприкінці листопада 1916 р. налічувало уже 16 відділів [25, С. 78].

Помітну активність в Овручі проявляв на початку 1916 р. Єврейський комітет допомоги біженцям [24, Дод. 1.19]. У той самий час у Новограді-Волинському працювало відділення Петроградського комітету допомоги євреям, постраждалим від воєнних дій. Продовжував свою діяльність і Київський комітет Товариства допомоги єврейському населенню, постраждалому від воєнних дій³². 1916 року в Рівненському, Кременецькому та Сарненському повітах Волинської губернії та деяких пунктах зазначений комітет обслуговував понад 10 тис. біженців і стільки ж розореного місцевого єврейського населення. Він матеріально підтримував дітей солдатів-євреїв Південно-Західного фронту, виділяв кошти на забезпечення юдеїв пасхальною їжею. Крім того, уповноважені комітету на місцях закуповували борошно для централізованого виготовлення маці³³.

Отже, нагромаджений помітний фактичний матеріал, наявні дослідження з історії Волині в роки Великої війни спонукають до глибокої концептуалізації та узагальнення. У висвітленні перебігу та в оцінці бойових дій (зокрема Брусилівського прориву 1916 р.) простежується вплив радянської (російської) історіографії. Так, в літературі російська армія часом описана як «своя», а австрійська — «чужа». Цивільне життя залишається менш вивченим у порівнянні зі збройним протистоянням. Під час дослідження ситуації у західних повітах Волинської губернії, які наприкінці 1915 р. потрапили під австрійську окупацію, дослідники концентрують увагу здебільшого на висвітленні діяльності в краї легіону Українських січових стрільців, оминаючи питання організації та функціонування тимчасової адміністрації, а також інші політичні, господарські і суспільні процеси.

Упродовж 1914—1916 рр. Волинь постійно була ареною бойових дій. Двічі відбувались масштабні зміни лінії фронту. Від початку серпня 1914 р. до початку червня 1915 р. тривали постійні та наполегливі спроби австрійців здійснити прорив углиб Волині. Влітку 1915 р. їм удалося зайняти приблизно третину

³⁰ AAN. Zesp. 51. Sygn. 130. S. 23.

³¹ Там само. S. 116.

³² Держархів Київської обл. Ф. 445. Оп. 1. Спр. 373. Арк. 1, 4.

³³ Там само. Арк. 5—6 зв.

губернії. А вже наступного року російська імператорська армія змогла, завдяки неспівмірним зусиллям, відвоювати невелику територію Волині, зокрема місто Луцьк. Обидві протиборчі сили завдали суттєвої шкоди краю. Росіяни евакуюювали власне населення вглиб імперії та руйнували інфраструктуру, що потенційно могла дістатися австрійцям. Органи влади і державні установи також виїхали. Економіка регіону зазнала краху. Ті волиняни, що відмовились покидати власні домівки, опинились у скруті. Їм на допомогу прийшли численні загальнодержавні громадські організації й товариства за етнічними ознаками (польські, єврейські, чеські), сформовані ще на початку війни.

На зайнятих австрійцями теренах політична та економічна ситуація виглядала дещо краще. Окупаційна влада намагалась схилити на свою сторону місцеве населення. На адміністративні посади призначали вихідців із Галичини. На Волинь спрямовано Українських січових стрільців і Польські легіони. У Львові виникло Бюро культурної помочі на чолі з І. Крип'якевичем, що підтримувало освітні та культурні ініціативи на окупованій частині Волині. Для надання допомоги волинським полякам також виникали відповідні організації. В умовах війни актуалізувалось національне самоусвідомлення усіх груп населення краю, що нерідко призводило до конфліктних ситуацій. У наступні роки це трансформувалось у відкрите збройне протистояння за кордони в контексті творення нової мапи Центрально-Східної Європи.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Vermenych, Ya.V. Volynska huberniia. Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 1: A-V. Kyiv: Naukova dumka, 2003 [in Ukrainian].
[Верменич Я.В. Волинська губернія. Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. Київ, 2003].
2. Kostrytsia, M., Kondratiuk, R. Volynska huberniia. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=27564 [in Ukrainian].
[Костриця М.Ю., Кондратюк Р.Ю. Волинська губернія. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=27564 (дата звернення: 01.07.2022)].
3. Pryschera, O.P. Mista Volyni u druhij polovyni XIX — na pochatku XX st. Rivne, 2010 [in Ukrainian].
[Прищера О.П. Міста Волині у другій половині XIX — на початку XX ст. Рівне, 2010].
4. Demianiuk, O.J. Vijskovo-politychni aspekty rozvytku Volynskoi hubernii u 1914—1921 rr. Luts'k: Tverdynia, 2011 [in Ukrainian].
[Дем'янюк О.Й. Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914—1921 рр. Луцьк: Твердиня, 2011. С. 49—50].
5. Reient, O. (Ed.) Velyka vijna 1914—1918 rr. i Ukraina. U 2 kn. Kn. 2. Movoioi dokumentiv ta svidchen. Kyiv: Klio, 2015 [in Ukrainian].
[Велика війна 1914—1918 рр. і Україна. У 2 кн. Кн. 2. Мовою документів та свідчень / Відп. ред. О. Реєнт. Київ, 2015].
6. Reient, O., Serdiuk, O. Persha svitova vijna i Ukraina. Kyiv: Heneza, 2004 [in Ukrainian].
[Реєнт О., Сердюк О. Перша світова війна і Україна. Київ, 2004].

7. Reient, O. (Ed.) Velyka vijna 1914—1918 rr. i Ukraina. U 2 kn. Kn. 1. Ist. Narysy. Kyiv: Klio, 2014 [in Ukrainian].
[Велика війна 1914—1918 рр. і Україна. У 2 кн. Кн. 1. Іст. нариси. Упоряд. О. Реєнт. Київ, 2014].
8. Bernadskij, B. Volyn u roky Pershoi svitovoi vijny: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Lviv, 1999. [in Ukrainian].
[Бернадський Б. Волинь у роки Першої світової війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 1999].
9. Denysiuk, V. Orhany miskoho samoupravlinnia v Lutsku pid chas Pershoi svitovoi vijny. *Naukovyj visnyk Skhidnoieuropejskoho natsionalnogo universytetu im. Lesi Ukrainky. Istorичni nauky*. 2016. 13: 52-58 [in Ukrainian].
[Денисюк В. Органи міського самоуправління в Луцьку під час Першої світової війни. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. Історичні науки. 2016. № 13].
10. Denysiuk, V. Zhyttia ta diialnist Vasylia Fedorovycha Maliavchyka. *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Liuboml ta Liubomlshchyna v ukrainskij ta ievropejskij istorii. Naukovyj zbirnyk*. 2017. 63: 519-522 [in Ukrainian].
[Денисюк В. Життя та діяльність Василя Федоровича Малявчика. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль та Любомльщина в українській та європейській історії: наук. зб.* Вип. 63. Луцьк, 2017].
11. Zabrovarnyj, B.J., Mykhajliuk, O.H. *Ukrainske selo v roky Pershoi svitovoi vijny*. Luts'k: Nadstyria, 2002 [in Ukrainian].
[Заброварний Б.І., Михайлюк О.Г. Українське село в роки Першої світової війни. Луцьк, 2002].
12. Kalischuk, O.M. Rol halytskoi intelihentsii v natsionalno-kulturnomu vidrodzhenni ukrainsiv Volyni (1914—1918 roky): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Lviv, 2003 [in Ukrainian].
[Каліщук О.М. Роль галицької інтелігенції в національно-культурному відродженні українців Волині (1914—1918 роки): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2003].
13. Skalskyj, V. Miski holovy Volodymyra-Volynskoho (1915—1923 rr.). *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Misto Volodymyr-Volyn's'kyj ta Pobuzhzhia u svitovij ta ukrains'kij istorii. Naukovyj zbirnyk*. 2015. 55: 211-217 [in Ukrainian].
[Скальський В. Міські голови Володимира-Волинського (1915—1923 рр.). *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Місто Володимир-Волинський та Побужжя у світовій та українській історії: наук. зб.* Вип. 55. Луцьк, 2015].
14. Kharuk, A. Povitriani boi v nebi Volyni v roky Pershoi svitovoi vijny (iz istorii Osoblyvoi aviahrupy). *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Kovel i kovelchany v istorii Ukrainy ta Volyni*. 2003. 1: 335-338 [in Ukrainian].
[Харук А. Повітряні бої в небі Волині в роки Першої світової війни (із історії Особливої авіагрупи). *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ковель і ковельчани в історії України та Волині: матеріали XII Всеукр. наук. іст.-краєзнав. конф.* Ч. 1. Луцьк, 2003].
15. Shabala, Ya. Persha svitova vijna. *Ukrains'ka revoliutsiia (1914—1921 rr.)*. Zakhidne Polissia: istoriia ta kul'tura. Lutsk, 2012. 294-341 [in Ukrainian].
[Шабала Я.М. Перша світова війна. Українська революція (1914—1921 рр.). Західне Полісся: історія та культура / Наук. ред. В.К. Баран. Луцьк, 2012].
16. Bilobrovets, O. Diialnist polskykh orhanizatsij dopomohy postrazhdalym vid voiennykh dij v Naddniprianskij Ukraini na pochatku Pershoi svitovoi vijny. *Materialy VII Volynskoi*

- Vseukrainskoi istoriko-kraieznauchoi konferentsii* (Zhytomyr, 7—8 lystop. 2014 r.). Zhytomyr, 2014. 34-37 [in Ukrainian].
[Білобровець О. Діяльність польських організацій допомоги постраждалим від воєнних дій в Наддніпрянській Україні на початку Першої світової війни. *Матеріали VII Волин. Всеукр. іст.-краєзнав. конф.* (Житомир, 7—8 листоп. 2014 р.). Житомир, 2014].
17. Donik, O.M. Diialnist hromadskykh orhanizatsij i tovarystv u spravi dopomohy vijskovym ta tsyvil'nomu naselenniu v Ukraini u roky Pershoi svitovoi vijny (1914—1918 rr.). *Problemy istorii Ukrainy XIX — pochatku XX st.* 2002. 4: 155-182 [in Ukrainian].
[Донік О.М. Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим та цивільному населенню в Україні у роки Першої світової війни (1914—1918 рр.). *Проблеми історії України XIX — початку XX ст.* 2002. Вип. 4. С. 155—182].
 18. Donik, O.M. Hromadska blahodijnist v Ukraini v roky Pershoi svitovoi vijny. *Problemy istorii Ukrainy XIX — pochatku XX st.* 2005. 9: 61-86 [in Ukrainian].
[Донік О.М. Громадська благодійність в Україні в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX — початку XX ст.* 2005. Вип. 9. С. 61—86].
 19. Donik, O.M. Funktsionuvannia hromadskykh orhanizatsij u spravi dopomohy armii u tsyvil'nomu naselenniu. Velyka vijna 1914—1918 rr. i Ukraina. U 2 kn. Kn. 1. Ist. Narysy. Kyiv: Klio, 2014 [in Ukrainian].
[Донік О.М. Функціонування громадських організацій у справі допомоги армії й цивільному населенню. Велика війна 1914—1918 рр. і Україна. У 2 кн. Кн. 1. Іст. нариси. Київ, 2014].
 20. Donik, O.M. Vserosijskij zemskij soiuz v Ukraini: struktura, napriamy ta rezultaty diialnosti. *Ukrainskij istorichnyj zhurnal.* 2014. 3: 22-37 [in Ukrainian].
[Донік О.М. Всеросійський земський союз в Україні: структура, напрями та результати діяльності. *Український історичний журнал.* 2014. № 3. С. 22—37].
 21. Donik, O.M. Humanitarna skladova diialnosti Vserosijskoho soiuzu mist v Ukraini v roky Pershoi svitovoi vijny. *Problemy istorii Ukrainy XIX — poch. XX st.* 2014. 23: 163-173 [in Ukrainian].
[Донік О.М. Гуманітарна складова діяльності Всеросійського союзу міст в Україні в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX — поч. XX ст.* 2014. Вип. 23].
 22. Zhvanko, L.M. Sotsialni vymiry Ukrainskoi Derzhavy (kviten — hruden 1918 r.). Kharkiv: Prapor, 2007 [in Ukrainian].
[Жванко Л.М. Соціальні виміри Української Держави (квітень — грудень 1918 р.). Харків, 2007].
 23. Zhvanko, L. Bizhenstvo Pershoi svitovoi vijny v Ukraini: dokumenty i materialy (1914—1918 rr.). Kharkiv, 2010 [in Ukrainian].
[Жванко Л.М. Біженство Першої світової війни в Україні: документи і матеріали (1914—1918 рр.). Харків, 2010].
 24. Zhvanko, L. Bizhentsi Pershoi svitovoi vijny: ukrainskij vymir (1914—1918 rr.). Kharkiv, 2012 [in Ukrainian].
[Жванко Л.М. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914—1918 рр.). Харків, 2012].
 25. Kozhenovskij, M. Za Zolotymy voritmy. Suspilno-kulturna diialnist poliakiv u Kyievi v 1905—1920 rokakh. Kyiv: Dukh i litera, 2015 [in Ukrainian].
[Коженьовський М. За Золотими ворітьми. Суспільно-культурна діяльність поляків у Києві в 1905—1920 роках. Київ: Дух і літера, 2015].
 26. Korzeniowski, M. Uchodźcy z Królestwa Polskiego na Wołyniu w latach 1915—1918. *Ucrainica Polonica.* 2004. 1: 136-149 [in Polish].

27. Mondzik, M., Kozhenovskij, M., Liataviets, K., Tarasiuk, D. Poliaky v Tsentralnij ta Skhidnij Ukraini u 1832—1921 rr. Kyiv: Nika-Tsentr, 2017 [in Ukrainian].
[Мондзік М., Коженьовський М., Лятавець К., Тарасюк Д. Поляки в Центральній та Східній Україні у 1832—1921 рр. Київ: Ніка-Центр, 2017].
28. Mądzik, M. Polskie organizacje niesienia pomocy ofiarom wojny na Wołyniu w latach I wojny światowej. *Ucrainica Polonica*. 2004. 1: 112-120 [in Polish].
29. Mądzik, M. Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny w Rosji w latach I wojny światowej. Lublin: UMCS, 2011 [in Polish].
30. Mędrzecki, W. Przemiany społeczne i polityczne na Wołyniu w latach 1917—1921. *Metamorfozy społeczne*. Żarnowski, J. (Ed.). Warszawa, 1997. pp. 137-170 [in Polish].
31. Pater, I. Soiuz vyzvolennia Ukrainy: problemy derzhavnosti i sobornosti. Lviv, 2000 [in Ukrainian].
[Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. Львів, 2000].
32. Razyhrayev, O. Po obydvа boky frontu. Hromadski orhanizatsii na Volyni v roky Velykoi vijny: 1914—1918 rr. Lutsk: Vezh-Druk, 2018 [in Ukrainian].
[Разиграев О. По обидва боки фронту. Громадські організації на Волині в роки Великої війни: 1914—1918 рр. Луцьк: Вежа-Друк, 2018].
33. Ratsilevych, A. Orhanizatsijne oformlennia ukrainskoho natsionalnogo rukhu na Volyni (berezen—cherven 1917 r.). *Volynski istorychni zapysky*. 2010. 4: 20-29 [in Ukrainian].
[Рацілевич А. Організаційне оформлення українського національного руху на Волині (березень—червень 1917 р.). *Волинські історичні записки*. 2010. Вип. 4. С. 20—29].
34. Sejko, N. Fundatsiia kniazhny Tetiany Mykolaivny yak dobrochynna orhanizatsiia periodu I svitovoi vijny. *Visnyk Zhytomyr'skoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka*. 2003. 13: 164-167 [in Ukrainian].
[Сейко Н. Фундація княжни Тетяни Миколаївни як доброточинна організація періоду I світової війни. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2003. № 13. С. 164—167].
35. Demianiuk, O.J. Rozghortannia bojovykh dij na terytorii Volynskoi hubernii u 1915 r. *Vijskovo-naukovyy visnyk*. 2013. 20: 40-51 [in Ukrainian].
[Дем'янюк О.І. Розгортання бойових дій на території Волинської губернії у 1915 р. *Військово-науковий вісник*. 2013. Вип. 20. С. 40—51].
36. Durka, J. Echa pierwszej wojny światowej w publicystyce «Przeglądu Wołyńskiego» (1924—1932). *Mało znana I wojna światowa*. Smoliński, A. (Ed.). Grajewo, 2018. 399-414 [in Polish].
37. Klischynskij, P.V. Hromadsko-blahodijna robota pidrozdiliv Vserosijskoho zemskoho soiuzu u Pravoberezhnij Ukraini v roky Pershoi svitovoi vijny (1914 — liutyj 1917 rr.). *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu*. 2012. 5: 116-124 [in Ukrainian].
[Кліщинський П.В. Громадсько-благодійна робота підрозділів Всеросійського земського союзу у Правобережній Україні в роки Першої світової війни (1914 — лютий 1917 рр.). *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету*. 2012. № 5. С. 116—124].
38. Haj-Nyzhnyk, P. Fedir Shtejnhel — metsenat, hromads'ko-politychnyj diiach, posol Ukrain'skoi Derzhavy v Nimechchyni. *Dyplomatychna ta konsulska sluzhba u vymiri osobystosti*. Kyiv, 2016. 95-124 [in Ukrainian].
[Гай-Нижник П. Федір Штейнгель — меценат, громадсько-політичний діяч, посол Української Держави в Німеччині. *Дипломатична та консульська служба у вимірі особистості*. Київ, 2016. С. 95—124].
39. Kuzmina, I. Diialnist komitetu Pivdenno-zakhidnogo frontu Vserosijskoho soiuzu mist pid chas holovuvannia Fedora Shtejnhelia (1915—1917 rr.). *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzbenntia, poshuky*. 2013. 22: 329-348 [in Ukrainian].

- [Кузьміна І. Діяльність комітету Південно-західного фронту Всеросійського союзу міст під час головування Федора Штейнгеля (1915—1917 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2013. Вип. 22. С. 329—348].
40. Korzeniowski, M., Latawiec, K., Gabrys-Slawińska, M., Tarasiuk, D. *Leksykon uchodźstwa polskiego w Rosji w latach I wojny światowej*. Lublin, 2018. 43-46 [in Polish].
41. Kravchenko, O.V. Oleksiiv's'kyj holovnyj komitet: dopomoha ditiam-syrotam na pochatku XX st. *Hurzhiiv's'ki istorychni chytannia*. 2013. 6: 156-158 [in Ukrainian].
[Кравченко О.В. Олексіївський головний комітет: допомога дітям-сиротам на початку XX ст. *Гуржіївські історичні читання*. 2013. Вип. 6. С. 156—158].
42. Rappaport, B. *Sarat i rewolucja (trzy lata za frontem rosyjskim)*. Warszawa, 1919 [in Polish].
43. Korzeniowski, M., Mądzik, M., Tarasiuk D. *Tużaczy los: Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej*. Lublin, 2007 [in Polish].
44. Zhvanko, L. Protsees formuvannia etnichnykh komitetiv dopomohy bizhentsiam na ukrainskykh zemliakh u roku Pershoi svitovoi vijny. *Ukrainskyj istorychnyj zhurnal*. 2014. 3: 38-55 [in Ukrainian].
[Жванко Л. Процес формування етнічних комітетів допомоги біженцям на українських землях у роки Першої світової війни. *Український історичний журнал*. 2014. № 3. С. 38—55].
45. Shulha, S. *Chekhy v Zakhidnij Volyni: vid oselennia do reemihratsii*. Lutsk: Vezha-Druk, 2018 [in Ukrainian].
[Шульга С. Чехи в Західній Волині: від оселення до реєміграції. Луцьк: Вежа-Друк, 2018].
46. Kramar, Yu. *Zakhidna Volyn 1921—1939 rr.: natsional'no-kul'turne ta religijne zhyttia*. Lutsk: Vezha-Druk, 2015 [in Ukrainian].
[Крамар Ю. Західна Волинь 1921—1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя. Луцьк: Вежа-Друк, 2015].
47. *Polska Macierz Szkolna na Wołyniu*. Równe, 1938 [in Polish].
48. Hulko, H. Malovidoma storinka Pershoi svitovoi vijny na Volyni. *Chervyschens'kyj platsdarm. Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Persha svitova vijna na Volyni ta Volyn's'komu Polissi. Naukovyj zbirnyk*. 2016. 58: 121-128 [in Ukrainian].
[Гулько Г. Маловідома сторінка Першої світової війни на Волині. Червищеньський плацдарм. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі. Науковий збірник*. Вип. 58. Луцьк, 2016. С. 121—128].
49. Bilobrovets, O. *Dopomoha polskoi hromady Volyni bizhentsiam v roku Pershoi svitovoi vijny. Materialy vseukrainskoi naukovoi konferentsii «Vijny i zbrojni konflikty u Skhidnij Yevropi v XX — na pochatku XXI stolit»* (Zhytomyr, 22 trav. 2015 r.). Zhytomyr, 2015. 36-38 [in Ukrainian].
[Білобровець О. Допомога польської громади Волині біженцям в роки Першої світової війни. *Матеріали Всеукр. наук. конф. «Війни і збройні конфлікти у Східній Європі в XX — на початку XXI століть»* (Житомир, 22 трав. 2015 р.). Житомир, 2015. С. 36—38].

Received / Надійшла 08.01.2023

Oleh RAZYHRAJEV

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of World History Lesya Ukrainka
Volyn National University (Lutsk, Ukraine)

PhD in History of Maria Curie-Skłodowska University (Lublin, Poland)

razygraev@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0480-6936>

Vitaliy SKALSKY

Candidate of Historical Sciences, The Ukrainian Research Institute
of Archival Affairs and Record Keeping, director (Kyiv, Ukraine)

skalskyw@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0270-264X>

VOLYN IN 1914—1916:

MILITARY-POLITICAL AND CIVILIAN LIFE

The purpose of the research is an attempt to generalize the military-political and civil life of Volyn in 1914—1916. **The research methodology** is based on the use of general scientific and special historical research methods, including problem-chronological, synchronous, diachronic, comparative-historical, and others. **The scientific novelty** is that the authors try to rethink the events of the Great War on the territory of Volyn, considering the military-political events and civilian life in the region not separately but in the complex. **Conclusions.** The historiography of the history of Volyn in 1914—1918 is considerable; historians have accumulated a lot of factual material. However, a deeper conceptualization and generalization are currently lacking. In some places, the influence of Soviet (Russian) historiography can be traced. Civilian life remains less studied compared to military life. Prolonged military operations in Volyn during 1914—1916 and the establishing of front lines in the region caused significant damage to the region. The economy of the region collapsed. All kinds of state and ethnic aid organizations were active. The political and economic situation looked somewhat better in the territories occupied by the Austrians. The occupation authorities tried to sway the local population to their side and therefore did a lot to improve the socio-political and economic situation of Volyn residents. During the war, the national self-awareness of all population groups of Volyn was actualized, which often led to conflict situations. In the following years, it already transformed into an open armed confrontation for the state borders in the context of the creation of a new map of Central-Eastern Europe.

Keywords: *Volyn, Great War, occupation, Russian Imperial Army, Austro-Hungarian Army, civilian life.*